

Ş.Pənahoğlu. M.M.Qüdsi İrəvaninin “بعض آنکه کسان را به فقر شاهى داد”
mətləli qəsidəsinin tərcüməsi və ilk beytinin şərh-i //
Əlyazmalar yanmır. 2021, №2(13), s.44-49.

UOT: 82.

Şəmsi Pənahoğlu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA ak. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu

Bakı ş. H.Cavid pr. 31.

e-mail: shemsi_59@mail.ru

M.M.QÜDSİ İRƏVANİNİN “بعض آنکه کسان را به فقر شاهى داد” MƏTLƏLİ QƏSİDƏSİ

Xülasə

Hələ ki, adı ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizə düşməmiş M.M.Qüdsi İrəvaninin elm aləminə məlum olan tək əsəri-üçdilli “Divan”ının yeganə əlyazması həm klassik divan nümunəsi, həm də tarixi, təbii hadisələr, coğrafi, etnoqrafik və s. sahələrdə milli mənbə olması ilə seçilir. “Divan”a daxil olan “Tousifi-İrəvan” (“İrəvanın vəsfi”) məsnəvisi isə İrəvan şəhərinin və tarixi “Çuxursəd” vilayətinin milli türk kimliyinin minlərlə təkzibolunmaz faktlarından biri kimi siyasi və strateji əhəmiyyət daşıyır və bədnam qonşularımıza tutarlı bir cavabdır. “Divan”ın başqa bir özəlliyi isə onun fəlsəfi-sufi məzmunu ilə bağlıdır. Şairin “بعض آنکه کسان را به فقر شاهى داد” mətləli qəsidəsi bunun bariz nümunəsidir.

Açar sözlər: M.M.Qüdsi İrəvani, divan, tərcümə, şərh, beyt

Giriş

Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvani (1755-1822) əsərlərini fars, türk (Azərbaycan) və ərəb dillərində yazmışdır, yəni dahi Füzulinin azsaylı davamçılarından biridir. Lakin, təəssüflər olsun ki, bu günə qədər ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizə düşməmişdir.

Hələlik Qüdsi İrəvaninin elm aləminə lirik şeirlər “Divan”ının yeganə əlyazma nüsxəsi məlumdur. Bu nüsxə İranda Hacı Məhəmməd Naxçıvani adına Təbriz Milli Kitabxanasında 2814 qeydiyyat nömrəsi ilə qiymətli əlyazma kimi saxlanılır.

Qüdsinin zamanının 3 əsas dilini mükəmməl bilməsi, hərtərəfli bilik və savada malik olması, xüsusən də, “Divan”ın mükəmməlliyi belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, şairin digər əsərləri də olmuşdur.

Q.İrəvaninin “Divan”ı klassik Şərq və Azərbaycan divanıdır. Ancaq o, tarixi, təbii hadisələr, coğrafi, etnoqrafik və s. sahələrdə milli mənbə olması ilə diqqəti cəlb edir. Xüsusən, şairin 300 beytdən ibarət olan “توصيف ايروان” (“İrəvanın vəsfi”) məsnəvisi o qədər

mükəmməl və əhatəli yazılmış, o dövr İrəvanının özəllikləri və gözəllikləri hər yönüylə bədii sözün sehri və qüdrəti ilə o dərəcədə incə, lətif və gözoxşayan bir dillə təsvir edilmişdir ki, oxucu həm şairin fitri istedadına heyran olur, həm də şairin vəsfinə daldığı gözəlliklərdən estetik zövq alır. Bundan başqa, həm də ruhən o yerləri və tarixləri dolaşır, İrəvanı, onun tarixi, coğrafiyası, təbiəti, insanları, iqtisadiyyatı, mədəniyyəti, məişəti və ümumiyyətlə, bütün kulturoloji xüsusiyyətləri ilə təsəvvür edir, sanki, o dövr İrəvanını seyrə çıxır və hər şeyi öz gözləri ilə görür (2, s. 86).

“İrəvanın vəsfi” məsnəvisi İrəvan şəhərinin və tarixi “Çuxursəd” vilayətinin milli türk kimliyinin minlərlə təkzibolunmaz faktlarından biri kimi də olduqca əhəmiyyətlidir. Bu mənada adıgedən “Divan” mühüm ədəbi-bədii və mədəni abidə olmaqla yanaşı, həm də siyasi və strateji mahiyyət daşıyan və bədnam qonşularımıza tutarlı bir cavab səciyyəli əsərdir.

Əslində, şair qeyri-adi dərəcədə arif və iman sahibi olmuşdur. Bunu “Divan”ında yer alan əsərlərin sayının, Qurani-Kərimin (1) ayələrinin sayı kimi, yəni 114 olması da təsdiq edir.

Q.İrəvanının “Divan”ının özəl xüsusiyyətlərindən biri də onun ehtiva etdiyi dini-fəlsəfi fikirlərdir. Şairin “Divan”ı farsca

بجز آنکه کسان را به فقر شاهى داد

¹(4, s. 4-5) که نقص فیض بود از قصور استعداد

Çevirməsi:

*Ləyaqətdən bəzilərinə yoxsulluqda şahlıq verdi,
Ki, feyzin qüsuru istedadın naqisliyindən olar.*

mətləli bir qəsidə ilə başlayır.

Tərcümədən də göründüyü kimi, elə ilk beytdən bir çox mənalar əxz etmək olar. Onlardan ən mühümü budur ki, bu misranın müəllifi çox mömin bir şəxsdir və hər şeyin məhz İlahidən olduğuna, onun istəyi üzərinə meydana gəldiyinə inanır və hətta yoxsulluğun (ilk görünüşdə, sanki, xoş olmayan bir durumun) da Onun tərəfindən bağışlandığı (!) inancını yaşayır. İkinci mənə insanlıqla-kamil insan anlayışı ilə bağlıdır. Zənnimizcə, buradakı “yoxsulluq padşahı” ifadəsi sözgəlişi işlənməmiş, əksinə, “insanın öz daxili aləmi, inancı, dünyagörüşü və qənaət sahibi olması ilə hər cür sıxıntılarda şükran əhli olmasına davam etməsi kimi cəhətlərlə yoxsul və ya varlı olmanın önəmli olmadığı, bəlkə, mənəvi ucalıqla, Allaha tapınmaqla, insani dəyərləri uca tutmaqla da yoxsulkən padşah olmaq olar, yəni insan ruhi və mənəvi tarazlığını qoruyub saxlayar” kimi dopdolu bir mənə yükü poetik bir dillə ifadə edilmişdir.

Beytin ikinci misrası əslində birinci misradakı ideyanın-fikrin bir az daha açılmasına xidmət edir. Yəni həyatı tam dərk etmədən ondan mükəmməl zövq almaq olmaz və insan həyatının mənası onun səadətindən, xoşbəxtliyindən asılıdırsa, bu xoşbəxtlik də məhz dünyanı sağlam bir şəkildə olduğu kimi dərk etməyə bağlıdır.

Həyatın, əslində, insanın xoşbəxtliyi üçün yaradıldığı aksiomasını nəzərə alsaq, şərh olunan beytin nə dərəcədə mənədar olması daha müfəssəl anlaşılır. Digər tərəfdən, burada

¹ Şeir nümunələri M.M.Qüdsi İrəvanının Təbriz Milli Kitabxanasında 2814 qeydiyyat nömrəsi ilə saxlanan “Divan”ının əlyazmasından götürülmüşdür.

İslamın belə bir hökmü də nəzərə alınmalıdır ki, dünya insanlar üçün yaradılıb, insanlar dünya üçün deyil.

Növbəti qoşa beytdə oxuyuruq:

قصور نقص قبول مواد می باشد
مفاد نقص بود ذاتی ذوات مواد
بنای ذاتی و ذات تمامی اشیا
ز اختلاف و تخلف نمی رود بر باد

Çevirməsi:

*Nöqsanın qüsuru qəbul ediləndir,
Səfa və nöqsan maddənin təbiətindəndir.
Bütün əşyaların zatlarının binası,
İxtilaf və qarışıqlıqdan hədər olmaz.*

Qoşa beytin məna və məzmunu şairin, təbiətin “Əksliklərin ziddiyyəti və vəhdəti” və “Maddənin itməməsi” qanunlarına yaxşı bələd olduğunun göstəricisidir.

ز ذات خلق بدان نقص و نارسایی را
که لغو و بخل ندیده کس از حکیم جواد

Çevirməsi:

*Xəlqin zatundakı nöqsan və yarımçıqlığı,
Kim ləğv edər, əbədi təbiət buna qayıl.*

Bu beyt isə bizə “Quyuya su tökməklə, quyu sulu olmaz!” xalq məsəlini xatırladır. M.M.Qüdsi İrəvaninin vurğuladığı bir məqam isə Yaradıcının insana verdiyi qeyri-adi iradə və bacarıq gücü ilə bağlıdır:

در آن زمان که بخواهد وجود ممکن را
چنانکه او بپذیرد چنین کند ایجاد

Çevirməsi:

*Vücut, mümkünü istəyən zaman,
Qəbul olunar, istək olar gerçəklik.*

Yəni, insan oğlu mümkün olan hər şeyi etməyə qadirdir.

Bu beytin şərhinə onu da əlavə edək ki, müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdə dəfələrlə gəlmişdir ki, hər şeyi məndən istəyin, həm də çox istəyin.

Şair hesab edir ki, idrak insana verilmiş əbədi bir inayətdir, məhz onun hesabına həqiqətlər ortaya çıxır. Lakin həqiqətlər fərqlidir və onların içərisində, heç kəsin dəyişə bilməyəcəyi reallıqlar da var:

شعاع فیض وجود از عنایت عزلی
بر حقایق اعیان به یک طریق افتاد
و لیک بود حقایق چو مختلف در دست
قدم دو شخص از آنها به یک مکان ننهاد

Çevirməsi:

*Feyzin şüası əzəli bir inayətdir,
Bir yolla həqiqətlər əyan olar.
Və leykən həqiqətlər olar müxtəlif,
Bir kəsə onlardan kənara çıxma bilməz.*

Şairə görə, kimi isə cəhaləti üzündən ona verilmiş aşağı mərtəbəyə görə qınamaq olmaz, yəni bu, tale və qismət məsələsidir:

زهی کمال جهالت که داده است کسی
نزول مرتبه اش را به دیگری نهاد

Çevirməsi:

*Sakın, cəhaləti üzündən bir kəsə verilmiş
Aşağı mərtəbəni başqasına istinad etmə.*

Bu məsələ ilə bağlı da Qurani-Kərimin əl-Bəqərə surəsinin 7-ci ayəsi “Allah onların qəlblərini və qulaqlarını möhürləmiş, gözlərinə də pərdə çəkmişdir Onlar üçün böyük bir əzab vardır.”, 18-ci ayəsi isə “Onlar kar, lal və kor olduqlarına görə doğru yola qayıtmazlar”-deyə buyurur (5).

Başqa bir qoşa beytə diqqət yetirək:

بود صنایع باری تمام با حکمت
و لیک حکمته او رخ بهر کسی نگشاد
بسا که جمع کثر از خفای حکمته او
گرفته اند سلوک طریقه الحاد

Çevirməsi:

*Bütün sənayenin məhsulu hikmətlə olar,
Ancaq onun hikməti hər kəsə açılmadı.
Bu çoxluq bəsdir, onun hikmətin gör,
Hər kəs doğru yolu tapar düz yol ilə.*

Şairin qənaəti budur ki, bütün dəyişmələrin sonu hikmətlə baş verir, ancaq ilahi hikmət hər kəsə əyan olunmadı. Hər kəs sonsuzluğun hikmətini görməlidir, çünki ədaləti və doğru yolu ancaq dürüstlüklə, yəni doğru əməllə tapmaq mümkündür. Əslində, daha dərinə getsək, dini mənbələrin göstərdikləri kimi, islamda 70 cür ibadət var, onlardan nəinki doğru əməl, hətta düzgün və ədalətli düşüncə özü də ibadətdir.

M.M.Qüdsi İrəvani hesab edir ki, insan öz görünüşünə görə arif ola bilməz, gəlin görünüşünə görə bəy ola bilərmə?

کجا ز شکل حماری کسی شود عارف
کجا ز شکل عروسی کسی شود داماد

Çevirməsi:

*Görünüşə görə heç kim arif olmaz,
Gəlin formasından da bəy olarmı?*

Aşağıdakı beytdə də, şair maraqlı məsələlərə toxunur:

فلک ز خوف سنانش شکم کشده به بر
زمین ز هیبت رمحش بسی گشوده دما

Çevirməsi:

*Tələsməkdən fələyin qarnı partlayar,
Yer, nizəsinin qorxusundan quyruğun qısar.*

Göründüyü kimi, hər bir işdə səbrli olmağı tövsiyə edən şair, yazır ki, əgər fələk tələssə, onun qarnı partlayar. İnsan oğlu özünü qorxudan və pessimizmdən uzaq tutmağı bacarmalıdır, çünki Yer belə onun nizəsinin qorxusundan quyruğunu qısar.

M.M.Qüdsi İrəvaninin təkcə “بعضاً آنکه کسان را به فقر شاهى داد” mətləli qəsidəsinin bəzi beytlərinin şərhə göstərir ki, onun digər əsərləri də geniş elmi tədqiqata və şərhə cəlb olunmalıdır.

Nəticə

Müstəqillik şəraitində elmimizin qarşısında duran ən böyük vəzifələrdən biri, AMEA-nın prezidenti akademik R.Mehdiyevin də vurğuladığı kimi (3, s. 12-13), 14 əsr (VII-XX əsrlər) ərzində fars, ərəb dillərində, qismən də ərəb qrafikalı əski əlifba ilə ana dilimizdə yazılmış abidələrimizin tapılıb üzə çıxarılması, öyrənilməsi, elmi-tənqidi mətnlərinin işlənməsi, xarici dildə olanların tərcüməsi, ana dilində yazılanların isə transfoneliterasiyası, nəşri və təbliğidir. Unutmaq olmaz ki, bu, strateji bir məsələdir. Çünki onlar, təkcə tariximiz deyil, həm də ədəbiyyatımız, maddi və mənəvi dəyərlərimiz, mədəniyyətimiz, bir sözlə, bütövlükdə kulturalogiyamızı araşdırmaq üçün əvəzsiz mənbələrdir.

Məqalə, M.M.Qüdsi İrəvaninin “Divan”ının yeganə əlyazma nüsxəsindən birbaşa işləndiyi üçün elmi baxımdan tamamilə yenidir. Onun nəticələrindən kulturologiyamızın müxtəlif sahələrinin tarixinin araşdırılması və yazılmasında, eləcə də, tədris prosesində istifadə etmək olar.

M.M.Qüdsi İrəvaninin təkcə bir qəsidəsinin qismən şərhə onu deməyə əsas verir ki, onun bütün “Divan”ının şərhə ehtiyacı vardır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Qurani-Kərim.
2. Pənahoğlu Şəmsi. Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvani və onun “Divan”ı (monoqrafiya). Bakı: Elnar, 2017, 196 s.
3. Şah İsmayıl Səfəvi. Tarixi-diplomatik sənədlər toplusu. Bakı: Şərq-Qərb, 2014, 400 s.
4. قدسى ميرزا مسلم. ديوان. كتاب خانه ملي تيريز. شماره نسخه خطى 2814
5. zikr.az>kitablar/quran-tərcümə

Shemsi Panahoglu

M.M.Gudsi Iravani's gasida "بعض آنکه کسان را به فقر شاهى داد"

An initial attempt was made to study the "Divan" by M.M. Kudsi, one of the outstanding poets of the late 18th-early 19th centuries. For various reasons, which has not yet entered the history of literature and culture. The mesnevi "Praise of Iravan" - part of his "Divan" (300 beyts) was translated from the Persian language into the Azerbaijani language and was subjected to research as a new and reliable source for studying the history and culture of the city of Iravan and the Chukhursaad province of that time.

The presentation of gasida "بعض آنکه کسان را به فقر شاهى داد" reveals the philosophical and Sufi essence of the poetry of M.M. Gudsi Iravani

Keywords: *M.M.Gudsi Iravani, divan, translation, commentary, couplet*

Шамси Панахоглы

Касыда "بعض آنکه کسان را به فقر شاهى داد" М.М.Кудси Иравани

Проводилась первичная попытка исследования "Диван"а М.М.Кудси, один из выдающихся поэтов конца XVIII-начала XIX вв. по различным причинам, который пока еще не вошел в истории литературы и культуры. Переводилась месневи "Похваление Иравана"-часть его "Диван"а (300 бейтов) из персидского языка в Азербайджанский язык и подвергался к исследованию как новый и достоверный источник для изучения истории и культуру города Иравана и Чухурсаадской провинции того времени.

Изложение касыды "بعض آنکه کسان را به فقر شاهى داد" раскрывает философско-софийский суть поэзии М.М.Кудси Иравани.

Ключевые слова: *М.М.Кутси Иравани, диван, перевод, изложение, бейт*

Akademik **Möhsün Nağısoylu** tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.